

Samenhangend onderwijs in geletterdheid in alle vakken

Deel 1

Het lees- en schrijfonderwijs bij Nederlands vindt voornamelijk plaats aan de hand van teksten uit kranten en tijdschriften en – iets minder vaak – verhalende teksten (fictie), maar bij de andere vakken lezen en schrijven leerlingen vooral vakteksten. Leerlingen en leraren ervaren een kloof tussen het *leren lezen en schrijven bij Nederlands* en het *lezen en schrijven om te leren bij andere vakken*. Om die kloof te overbruggen, presenteren Bart van der Leeuw en Theun Meestringa in een drietal artikelen een functioneel perspectief op taal en taalgebruik dat ook voor meer samenhang in het curriculum kan zorgen.

Foto: Anda van Riet

BART VAN DER LEEUW & THEUN MEESTRINGA

Het dichten van de kloof tussen het leren lezen en schrijven bij Nederlands en het lezen en schrijven om te leren bij andere vak- en vormingsgebieden is al lang een speerpunt van taalbeleid op scholen. In dat kader is gewerkt aan een betere samenwerking tussen de verschillende vakken. In die samenwerking kregen leraren Nederlands (als taaldeskundigen) een leidende rol, maar werd het vak Nederlands juist een dienende rol toebedeeld. Het onderwijs Nederlands zou leerlingen beter moeten toerusten met vaardigheden die voor het onderwijs in andere vakken noodzakelijk zijn, zoals het kunnen lezen en schrijven van teksten.

In de praktijk blijkt dit ‘transfermodel’ maar moeizaam te werken. Het focust op taal als een verzameling

technieken die je overal kunt toepassen en het raakt niet aan de essentie van taal, namelijk dat het in de eerste plaats een middel is om kennis en ervaringen te delen: vertellen wat je hebt meegemaakt, verslag doen van een gebeurtenis, iets nauwkeurig beschrijven of verklaren, iemand overtuigen. Je hebt een doel en daar heb je taal voor nodig. Door inzicht te geven in hoe taal in verschillende contexten werkt, biedt zo’n ‘functioneel’ perspectief op taal een veelbelovend alternatief voor het transfermodel – een alternatief waarin het vak Nederlands haar status van kernvak kan waarmaken en waarin meer samenhang in het curriculum mogelijk wordt. Voor dit functionele perspectief op taal en taalgebruik hanteren we de volgende uitgangspunten:

- Taal is een sociaal systeem om betekenis mee uit te drukken.

- Taal weerspiegelt de cultuur waarin het is ontstaan. Het is geen neutraal medium, maar reflecteert wereldbeelden, waarden, opvattingen en houdingen.
- De betekenis van de gekozen taalmiddelen kan van situatie tot situatie veranderen en is afhankelijk van het sociale doel waarvoor zij worden ingezet, van het onderwerp, van de betrokken personen en van het medium (mondeling, schriftelijk, multimodaal).

Doelen en keuze van taalmiddelen

Deze functionele benadering geeft inzicht in hoe wij als mensen met elkaar taal gebruiken om bepaalde sociale doelen te realiseren, zoals beschrijven, verklaren, instrueren, verslag doen, beschouwen, betogen, reageren, verzoeken en vertellen. We hebben samen verwachtingen over hoe je die doelen stapsgewijs in taal realiseert.

Bijvoorbeeld, als je iets wilt kopen op de markt of bij de bakker, start de verkoper het gesprek met een vraag als ‘Kan ik u helpen?’. Daarna geef jij aan wat je wilt hebben of stel je een vraag over de producten. En na de koop wordt het gesprek afgesloten met een groet. De stadia die je doorloopt om je doel te bereiken, zijn deels specifiek voor dat doel en deels cultureel bepaald (Martin, 2009). Zo is het in Nederland niet gebruikelijk om over de prijs van de producten te onderhandelen, maar in andere culturen is dat heel gewoon. De enorme variatie aan (mondelijke, schriftelijke, multimodale) teksten kunnen we ordenen op basis van hun sociale doel; we spreken dan van ‘genres’ (Martin & Rose, 2008).

Jonge leerlingen hanteren slechts een beperkte hoeveelheid genres met in het algemeen een weinig complexe structuur. Ze vertellen bijvoorbeeld vanuit de eer-

ste persoon, betogen zonder argumenten, of verklaren in enkelvoudige zinnen. Taalonderwijs kan leerlingen laten ontdekken hoe taalmiddelen ingezet worden voor verschillende sociale doelen, zoals het gebruik van de verleden tijd om in een vertelling uit te drukken wat er gebeurde, of juist het gebruik van de tegenwoordige tijd voor de ‘tijdloze’ processen in een beschrijving. Door de onderwijsjaren heen moeten leerlingen leren om taal te interpreteren, kritisch te beoordelen en zelf zorgvuldig te gebruiken in teksten met een breed scala sociale doelen en een toenemende complexiteit, zoals historische en technische redeneringen en adviesgesprekken met cliënten. Ze zullen daarbij ook moeten leren hoe de context (de taalgebruikssituatie) van invloed is op de betekenis van de gemaakte keuzes. Voor elk doel en in elke situatie kies je taalmiddelen om tezelfdertijd (Derewianka, 2012):

- ideeën over en ervaringen met de wereld uit te drukken;
- daarover met elkaar in gesprek te zijn;
- coherente teksten te construeren, mondeling, schriftelijk, multimodaal.

Functie 1: het uitdrukken en verbinden van ideeën

Een belangrijke functie van taal is het weergeven van ervaringen; taal helpt ons de gebeurtenissen in ons leven betekenis te geven. Elk vakgebied, ook Nederlands (Van der Leeuw & Meestringa, 2016), hanteert zijn eigen taal om vakrelevante kennis te ontwikkelen. Zo verschilt de taal van de natuurwetenschap aanmerkelijk van die van geschiedenis. De taal van literaire teksten verschilt van de taal in aardrijkskundeboeken. Taal wordt voor leerlingen op school steeds meer technisch van aard, abstracter en vakspecifieker.

Leerlingen moeten niet alleen leren met welke woorden ze ideeën kunnen uitdrukken, ze moeten die ook met elkaar verbinden. Op den duur wordt van leerlingen verwacht dat ze complexe verbindingen tussen ideeën begrijpen en produceren; zij moeten nauwkeurig kunnen redeneren en logische relaties compact kunnen verwoorden. Het interpreteren en construeren van zinnen

met complex gerelateerde ideeën is een hoogwaardige vaardigheid die in lessen Nederlands tot ontwikkeling kan komen. Deze ideevormende functie van taal duiden we aan met ‘veld’: welke taalmiddelen kies je om duidelijk te maken waar het over gaat?

Functie 2: in gesprek zijn met anderen

Een andere belangrijke functie van taal is dat deze ons in staat stelt tot interactie. Op school leren leerlingen uit de voeten te kunnen in situaties met verschillende autoriteits- en machtsrelaties. Ze leren een steeds groter scala aan posities in te nemen, zoals die van groepsleider, observator, expert en ondervrager. Zij moeten kritisch kunnen reflecteren op de manier waarop zichzelf en anderen taal gebruiken om te communiceren, om afstand te nemen of juist niet, om een standpunt in te nemen. Welke woorden worden daarvoor gekozen en hoe herkennen ze die? Leerlingen hebben expliciete ondersteuning nodig bij de ontwikkeling van deze interpersoonlijke vaardigheden en de leraar Nederlands kan hen daarbij helpen. Voor deze interpersoonlijke functie van taal gebruiken we het concept ‘toon’: welk standpunt wordt met welke taalmiddelen ingenomen tegenover de ander en het onderwerp?

Leerlingen moeten kritisch kunnen reflecteren op de manier waarop zichzelf en anderen taal gebruiken om te communiceren, om afstand te nemen of juist niet, om een standpunt in te nemen

Functie 3: samenhangende teksten maken

Ten slotte is het de functie van taal om samenhangende teksten te creëren. Als kinderen op de basisschool binnenkomen zijn ze gewend om face to face taal te gebruiken, meestal refererend aan het hier en nu en de onmiddellijke context. Er is een conversatiepartner die ondersteuning kan bieden door vragen te stellen, feedback te geven en om verheldering te verzoeken. Als ze leren schrijven, moeten ze taal op een heel andere manier leren gebruiken. Geschreven teksten vereisen een toenemende mate van planning en revisie. Omdat de schrijver meer tijd heeft om zijn tekst te construeren, zijn

Het medium (mondeling, schriftelijk, multimodaal) dat je gebruikt, bepaalt mede welke woorden en constructies je kunt gebruiken om samenhang te creëren

de zinnen in het algemeen meer doorwrocht, met meer complexiteit en dichtheid. En omdat de geschreven tekst op zichzelf staat, kan de lezer geen hulp verwachten vanuit de omgeving. De lezer moet met de aanwijzingen in de tekst de betekenisontwikkeling kunnen volgen, en de schrijver moet weten hoe hij de lezer door de tekst leidt – bijvoorbeeld door het begin van alinea’s te gebruiken om te laten zien hoe de tekst zich ontwikkelt. Het medium (mondeling, schriftelijk, multimodaal) dat je gebruikt, bepaalt mede welke woorden en constructies je kunt gebruiken om samenhang te creëren. Deze coherentievormende functie duiden we aan met ‘modus’:

welke taalmiddelen kies je om samenhang aan te brengen in de tekst?

Het herkennen van keuzes in een tekst

De didactische gebruikswaarde van dit functionele perspectief illustreren we met de analyse van een veelvoorkomend teksttype in het vak Nederlands: een betoog. Het betreft een leerlingtekst. Leerlingen in een 2 havo-klas hebben een tekst over chattaal op school gelezen en besproken. Ze krijgen daarna de opdracht, een ingezonden brief aan *Kidsweek* te schrijven met hun standpunt over deze kwestie. Dit is een lastige opdracht, omdat je een betoog vraagt in de vorm van een brief aan een redactie. Eén resultaat (zie tabel 1) zullen we hier nader bekijken.

In de eerste plaats stellen we de vraag:

- Wat is het doel en de daarbij passende organisatie van de tekst?

Bij de verkenning van de gemaakte keuzes stellen we steeds drie vragen:

organisatie van de tekst; stadia van het genre	genre: Waarderend > Betoog	taalmiddelen
(Aanhef)	Beste Heer/Mevrouw Ik schrijf u deze brief omdat ik in uw tijdschrift de tekst las over sms- en msn-taal. Hierin gaf Jan Doedee zijn mening, ik ben het met hem niet eens.	VELD Zaak: sms- en msn-taal, vormen van pesten, Nederlands, de Nederlandse taal, Personen (actoren): ik, u, Jan Doedee, kinderen Activiteit (processen): (mening) geven, (niet eens) zijn, aannemen, worden, te maken hebben met, zijn, vinden, pesten, spelen, veranderen
Stelling	In uw tijdschrift stond veel commentaar op de sms- en msn-taal bij kinderen. De taal zou vormen van pesten aannemen en je Nederlands wordt er slechter door. Hiermee ben ik het niet mee eens.	
Argument 1	Pesten heeft niks met sms- of msn-taal te maken. Je zou via de sms of op msn kunnen pesten maar waarom wordt er daar de nadruk op gelegd als het pesten ook in het gewoon Nederlands kan?	TOON Beste Heer/Mevrouw, Ik schrijf u deze brief, veel commentaar, zou, waarom wordt daar de nadruk op gelegd? Met vriendelijke groet
Argument 2	Ook vind ik dat sms- of msn-taal soms juist goed kan zijn voor de ontwikkeling van het Nederlands bij jonge kinderen. De kinderen spelen als het ware met de taal en dat vind ik heel goed omdat de Nederlandse taal voortdurend veranderd.	MODUS aanhef en afsluiting (briefconventies), Hierin, en, Hiermee, Ook, dat
(Afsluiting)	Met vriendelijke groet, Jaap van den Akker	

Een Betoog over een verbod op chattaal (ongecorrigeerde leerlingtekst 2 havo)

Een belangrijke functie van taal is het weergeven van ervaringen; taal helpt ons de gebeurtenissen in ons leven betekenis te geven

- Met welke taalmiddelen wordt het onderwerp uitgewerkt (veld)?
- Met welke taalmiddelen wordt een standpunt ingenomen (toon)?
- Welke taalmiddelen zorgen voor samenhang in de tekst (modus)?

Sociaal doel en organisatie van een ingezonden brief over chat-taal

De ‘ingezonden brief’ is te typeren als een Betoog met als doel de lezer te overtuigen van een bepaald standpunt, hier dat chattaal ten onrechte in een kwaad daglicht wordt gesteld. In een Betoog doorloopt de schrijver gewoonlijk drie stadia (Stelling > Argumenten > Bevestiging), waarmee hij de lezer helpt zijn betooglijn te volgen. In deze tekst is de Stelling te herkennen in de eerste twee alinea’s: de schrijver zegt twee keer het ‘niet eens’ te zijn met de inhoud van een artikel. Vervolgens ondersteunt hij zijn stellingname met twee Argumenten: pesten heeft niks met chattaal te maken en chattaal kan goed zijn voor de ontwikkeling van het Nederlands. Hij sluit niet af met een Bevestiging, maar met de conventionele afsluiter van een brief (groet en ondertekening). Daardoor komt het genre Betoog niet helemaal uit de verf. Deze tekst laat zien dat de leerling er moeite mee heeft het genre Betoog en de zakelijke brief aan de redactie met een Verzoek tot plaatsing scherp uit elkaar te houden.

Waar gaat de tekst over? (veld)

De schrijver kiest ervoor de zaak te presenteren met zelfstandig naamwoorden als ‘sms- en msn-taal’, ‘mening’, ‘vormen van pesten’ en ‘de Nederlandse taal’ en meerdere actoren op te voeren: ‘ik’, ‘u’, ‘Jan Doedee’ en op het eind ‘kinderen’. De Stelling is duidelijk: ‘niet eens’. In de argumentatie vergelijkt de schrijver het pesten in ‘sms- en msn-taal’ met pesten in ‘gewoon Nederlands’ en stelt hij daar fraai het ‘spelen’ van kinderen met taal en de ‘voortdurende’ verandering van ‘de Nederlandse taal’ tegenover.

Welke positie neemt de schrijver in? (toon)

De schrijver kiest ook woorden die laten zien hoe hij staat ten opzichte van de kwestie (chattaal) en ten opzichte van de lezer. Zo gebruikt hij twee keer het modale *zou*: ‘De taal zou vormen van pesten aannemen’ en ‘Je zou via de sms of op msn kunnen pesten (...)’. Voorzichtig plaatst de schrijver vraagtekens bij de negatieve waardering van chattaal, en doet dat even later ook retorisch: ‘(...) maar waarom wordt er daar de nadruk op gelegd (...)?’.

Zijn positie ten opzichte van de lezer blijkt uit de

conventionele aanhef en afsluiting van de (ingezonden) brief: ‘Beste Heer/Mevrouw’ en ‘Met vriendelijke groet’ en wordt nog eens bevestigd met ‘Ik schrijf u deze brief (...)’ en ‘(...) omdat ik in uw tijdschrift (...)’. De lezer van *Kidsweek* blijft buiten beeld.

Hoe brengt de schrijver samenhang aan in de tekst? (modus)

De schrijver zet op verschillende niveaus taalmiddelen in om van de tekst een lopend geheel te maken. Op het niveau van de tekst zijn dat de aanhef, de afsluiting en de alinea’s. Verbanden tussen zinnen expliciteert hij met ‘Hierin’ en ‘Hiermee’, verwijzend naar de voorafgaande zinnen. Ook zien we opsommende verbanden in een zin met het woord *en* in ‘en je Nederlands wordt er slechter door’ en tussen zinnen c.q. alinea’s, bijvoorbeeld in ‘Ook vind ik dat (...)’.

Ten slotte

Het betoog krijgt bij Nederlands veel aandacht (Meestringa & Ravesloot, 2012) en het voorbeeld laat zien dat zonder expliciete instructie over genres – in dit geval het Betoog – leerlingen voor onoplosbare problemen komen te staan. Het functionele perspectief kan richting geven aan de gewenste instructie: het bespreken van teksten op de vraag of de gekozen taalmiddelen passen bij het doel en context van de tekst (Van der Leeuw & Meestringa, 2014).

Bij andere vakken spelen heel andere, voornamelijk feitelijke genres de hoofdrol (Meestringa, 2014). Dat zullen we illustreren in een volgend artikel over genres bij natuurkunde. In een derde artikel bespreken we hoe deze inzichten in samenhangend taalonderwijs kunnen worden gebruikt om leerlingen beter voor te bereiden op het begrijpen en produceren van teksten in opleiding en samenleving. ■

LITERATUUR

- Derewianka, B. (2012). *A new grammar companion for teachers*. Sydney: Primary English Teaching Association.
- Leeuw, B. van der, & Meestringa, T. (2014). *Genres in schoolvakken*. Bussum: Coutinho.
- Leeuw, B. van der, & Meestringa, T. (2016). Wie heeft Bello gezien? Kennis over taal bij Nederlands. *Levende Talen Magazine*, 103(7), 12–19.
- Martin, J. (2009). Language, register and genre. In C. Coffin, T. Lillis, & K. O’Halloran, *Applied linguistic methods – A reader: Systemic functional linguistics, critical discourse and ethnography* (p. 12–32). Londen: Routledge.
- Martin, J.R., & Rose, D. (2008). *Genre relations: Mapping culture*. Londen: Equinox.
- Meestringa, T. (2014). Uiteenzetting, beschouwing en betoog: Het ontstaan van de drieslag, enkele complicaties en een oplossing. *Levende Talen Magazine*, 101(1), 26–31.
- Meestringa, T., & Ravesloot, C. (2012). *Het schoolexamen Nederlands in de tweede fase vo* (Studie & Onderzoek 47). Enschede: SLO.

films en series

Fai Bei Sogni

Het verhaal opent in Turijn, 1969. Massimo heeft een fantastische jeugd met een leuke, jonge moeder. Maar dan overlijdt zij op vreemde wijze. ‘Een plotse hartaanval’, volgens zijn afstandelijke vader. Massimo heeft zo zijn twijfels en weigert het verlies te aanvaarden. Hij vindt enkel troost in zijn pas ontdekte liefde voor voetbal. Jaren later, in de jaren negentig, treffen we Massimo aan als een succesvolle journalist bij de Italiaanse krant *La Stampa*, maar het verleden blijft hem achtervolgen. Als hij de kans krijgt een *breaking story* te schrijven, wordt hij van de sportredactie gepromoveerd om over de oorlog in Sarajevo te berichten, waar hij last krijgt van paniekaanvallen. Weer terug in Turijn moet hij het appartement van zijn ouders verkopen, wat pijnlijke herinneringen doet bovendrijven. Enig lichtpuntje in de ellende: zijn begripvolle en sympathieke dokter Elisa. De film is gebaseerd op de autobiografische bestseller van journalist Massimo Gramellini, de adjunct-hoofdredacteur van *La Stampa*. *Fai Bei Sogni* is een mooie film die zeker prima geschikt is voor gebruik in de klas, maar daarnaast ook in de smaak zal vallen bij liefhebbers van de Italiaanse film. **Fai Bei Sogni – verkrijgbaar op dvd en video on demand**

Fai Bei Sogni

Ares

In de jeugdliteratuur vinden we talloze dystopische boeken. Series als *The Hunger Games* of *Gone* tonen ons een grauwe, pessimistische kijk op de nabije toekomst. De film *Ares* toont ons de nabije toekomst in Frankrijk. Frankrijk, dat ooit een rijk land was, is nu met tien miljoen werklozen een van de armste landen. De uitlaatklep daarvoor doet denken aan het brood-en-spielenprincipe van de Romeinen: ultragewelddadige gevechten die op televisie worden uitgezonden. Daarbij nemen de deelnemers legale doping en is alles toegestaan. Reda alias Arès is een veteraan die klussen verricht voor de politie. Alles zal veranderen wanneer zijn zus wordt gearresteerd en hij al het mogelijke moet doen om hen te redden. De film *Ares* heeft veel elementen die jongeren zullen aanspreken, maar komt nooit helemaal van de grond. De film is net even te voorspelbaar en wellicht iets te gewelddadig voor in de klas. Bovenbouwleerlingen zullen dit zeker wel een aardige film vinden, maar over de docent heb ik mijn twijfel. **Ares – verkrijgbaar op dvd**

Collateral Beauty

Howard is een succesvolle reclame-man in New York en het stralend middelpunt van een succesvol reclamebureau. Maar als hij een persoonlijk drama ondergaat, is hij zo aangeslagen dat hij niet meer kan functioneren. Hij besluit brieven te schrijven aan Liefde, Tijd en Dood om zijn boosheid, frustratie en verdriet te uiten. Zijn vrienden worden gedwongen om in te grijpen en huren acteurs in om de rollen van Liefde, Tijd en Dood te spelen. Door deze ontmoetingen wordt Howard gedwongen om na te denken over hoe liefde, tijd en dood met elkaar verbonden zijn in een rijk en geleefd leven. De film heeft een nogal lastige boodschap: de schoonheid zien op momenten van diepe teleurstelling. *Collateral Beauty* is een mooie film met aangrijpende en ook grappige momenten die misschien iets te lastig is voor onderbouw, maar zeker goed te gebruiken is in de bovenbouw. **Collateral Beauty – verkrijgbaar op dvd en blu-ray**